

УДК - 33.08
ББК – 65.(9).2
А 57

**ОИД БА МАСЪАЛАҲОИ АРЗЁБИИ
РУШДИ УСТУВОРИ СОҲАИ
САНОАТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР**

Аминова Фирӯза Мубинҷоновна - унвонҷӯи кафедраи иқтисодиёт ва соҳибкорӣ Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, e-mail: firuz-2229@mail.ru.

**ВОПРОСЫ ОЦЕНКИ
УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ В
СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

Аминова Фируза Мубинджоновна - соискатель кафедры экономики и предпринимательства Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, e-mail: firuz-2229@mail.ru.

**ON ASSESSMENT ISSUES OF
SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF
THE INDUSTRY SECTOR IN
MODERN CONDITIONS**

Aminova Firuza Mubindzhonovna - Applicant of the Department of Economics and Entrepreneurship, Institute of Economics and Trade, Tajik State University of Commerce, e-mail: firuz-2229@mail.ru.

Калид вожаҳо: рушди устувор, корхонаи саноатӣ, меъёрҳои арзёбӣ, самаранокии истифодаи захираҳо, мувозинати рушди корхона, нишондиҳандаҳои тавозун.

Дар мақола меъёрҳои асосии арзёбии рушди устувори иқтисодии корхонаҳои саноатӣ, аз ҷумла суръати афзоиши даромаднокии фурӯш, суръати афзоиши таносуби ҷорӣ, суръати афзоиши таносуби гардиши сармояи корӣ, суръати афзоиши ҳосилнокии фонд, суръати афзоиши таносуби гардиши кадрҳо, суръати афзоиши таносуби гардиши кадрҳо, суръати афзоиши музди миёнаи меҳнат, самаранокии истифодаи захираҳо, мувозинати рушди корхона баррасӣ карда шудааст. Барои арзёбии рушди устувори иқтисодӣ суръати афзоиши нишондиҳандаҳои барои ҳар як амалиёт муайянишударо истифода бурдан лозим аст: нишондиҳандаҳои тағйирёбии ҳаҷми захираҳо, нишондиҳандаҳои натиҷаи фаъолияти корхонаи саноатӣ, нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи захираҳо.

Ключевые слова: устойчивое развитие, промышленное предприятие, критерии оценки, эффективность использования ресурсов, сбалансированность развития предприятия, показатели сбалансированности.

В статье рассмотрены основные критерии оценки устойчивости экономического развития промышленных предприятий, а именно, темп роста рентабельности продаж, темп роста коэффициента текущей ликвидности, темп роста коэффициента оборачиваемости оборотных средств, темп роста фондоотдачи, темп роста коэффициента текучести кадров, темп роста средней заработной платы, эффективность использования ресурсов, сбалансированность развития предприятия. Для оценки устойчивости экономического развития необходимо использовать темпы роста показателей, определенных для каждого подхода: показатели изменения объема ресурсов, результатные показатели деятельности промышленного предприятия, показатели эффективности использования ресурсов.

Key words: sustainable development, industrial enterprises, evaluation criteria, resource efficiency, balanced development of the enterprise, balance indicators.

The article deal with the basic evaluation criteria for assessing the sustainability of economic development of industrial enterprises, specifically the rate of growth in the profitability of sales, the growth rate of the current liquidity ratio, the growth rate of the turnover ratio, the growth rate of return on assets, the growth rate of the staff turnover rate, the growth rate of the average wage, the approach based on efficiency of resource use, and the balanced development of the enterprise. To assess the sustainability of economic development, it is suggested to use the growth rates of the indicators determined for each approach: indicators of the change in the volume of resources, output indicators of the industrial enterprise, and indicators of the effectiveness of resource use.

Корхонаҳои саноатии муосир дар муҳити доимо тағйирёбандаи муҳити беруна фаъолият мекунад, ки ба фаъолияти муҳити беруна таъсири доимӣ мерасонад. Бӯхронҳои иқтисодӣ, таҳримҳо, ноустувории баланди қурби асъор, рақибон ва истеъмолкунандагон ҳама ва бисёр омилҳои дигар шароити ноустуворино ба вучуд меоранд, ки корхона маҷбур аст барои иҷрои фаъолияти худ мутобиқ шавад. Қобилияти иқтисодии корхона барои мутобиқ шудан ба шароити муҳити беруна, саривақт ва ба таври кофӣ вокуниш нишон дода, ба тағйироти он ва пешгирии таъсири манфии он – ҳамаи инро метавон мафҳуми устувории иқтисодӣ номид. Устувории иқтисодиро бо моликияти физикӣ эластикӣ муқоиса кардан мумкин аст. Чӣ қадаре ки мавод чандиртар бошад, ҳамон қадар муқовимати қавитар ҳангоми таъсири механикӣ қодир аст ва ҳамон қадар зудтар ба шакли аввалааш бармегардад. Аз рӯи ҳамин принцип, устувории иқтисодӣ низ амал мекунад: сатҳи устувории иқтисодии корхонаи саноатӣ баландтар бошад, таъсири иқтисодии муҳити беруна ба он тоб оварда метавонад. Дар сурати дучор шудан ба таъсири муҳити беруна, корхонаи аз ҷиҳати иқтисодӣ устувор метавонад дар муддати кӯтоҳ таъсири зарароварро баробар кунад.

Дар айни замон, сарфи назар аз заминаи умумии онҳо, усулҳои гуногуни арзёбӣ мавҷуданд. Усулҳои гуногун, пеш аз ҳама, бо муайян кардани маҷмӯи нишондиҳандаҳо, ки ҷузъҳои зикршудаи рушди иқтисодиро тавсиф мекунад, алоқаманданд.¹ Аз сабаби он, ки фаъолияти иқтисодии корхона бо нишондиҳандаҳои дахлдор тавсиф карда мешавад, устувории фаъолияти иқтисодии корхона бояд ҳамчун устувории самти тағйирёбии арзишҳои чунин нишондиҳандаҳо баррасӣ карда шавад. Динамикаи воқеии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, ки бо стратегия ва динамикаи муқарраршуда нигаронида шудаанд, аз таҳия ва татбиқи босалоҳияти стратегия шаҳодат медиҳанд. Динамикаи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ аз рӯи суръати афзоиши онҳо муайян карда мешавад.

Даромадноқӣ ҳамчун нишондиҳандаи иқтисодӣ андозаи таъсири иқтисодиро бо андозаи хароҷот барои ноил шудан ба он муқоиса мекунад. Даромадноқӣ дар арзёбии арзиши тичорат аҳамияти баланд дорад, ки барои харидорони тичорат ҳангоми фурӯш ва инчунин барои саҳмдорон муҳим аст. Албатта, афзоиши даромаднокии фурӯш нишондиҳандаи мусбати устувории иқтисодии корхонаи саноатӣ мебошад².

Маҳз даромаднокии дороиҳои корхонаи саноатӣ сатҳи истифодаи сармояи асосӣ ва гардиши корхонаро арзёбӣ мекунад ва миқдори ғоидаи ҳар як сомонӣ сармоягузорӣ ба дороиҳоро бо арзиши умумии дороиҳои корхона муқоиса мекунад ва инчунин самаранокии сармоягузорино дар истехсолот нисбат ба ғоидаи онҳо нишон медиҳад. Даромаднокии дороиҳо метавонад, ҳангоми баррасии имконияти рушди ҳамгиросишуда аз ҷониби корхона истифода шавад. Дар ин ҳолат, роҳбарият таносуби сармоягузориҳои зарурӣ ва ғоидаи тахминиро бо ғоидаи мавҷудаи дороиҳо муқоиса мекунад ва пас аз муқоисаи нишондиҳандаҳои даромадноқӣ интихоби стратегиро анҷом медиҳад.

¹ Костромин П. А. Устойчивое развитие предприятия в условиях модернизации экономики // Экономика и современный менеджмент: теория и практика: сб. ст. по матер. XXIV междунар. науч.-практ. конф. – Новосибирск: СибАК, 2013. – 230 с.

² Агарков А. П. Проектирование и формирование инновационных промышленных кластеров / А. П. Агарков, Р. С. Голов. – М.: Дашков и Ко, 2016. – 288 с. 2 Мельник М.В., Когденко В.Г. Анализ интегрированной отчетности: природный капитал // Экономический анализ: теория и практика: №4, 2016. — С. 72-84.

Афзоиши даромаднокии дороиҳои корхонаи саноатӣ ба устувории рушди иқтисодии он таъсири мусбат мерасонад. Нишондиҳандаҳои муҳимтарини фаъолияти иқтисодии корхонаи саноатӣ таносуби мустақилияти молиявӣ ва пардохтпазирии қорӣ мебошанд. Таносуби мустақилияти молиявӣ ҳиссаи дороиҳои корхонаро, ки аз ҳисоби маблағҳои худ фаро гирифта шудаанд, нишон медиҳад. Ҳиссаи дороиҳои бо маблағҳои худ пӯшида аз ҳисоби маблағҳои қарзӣ фаро гирифта мешавад. Бартарии маблағҳои худӣ дар тавозун аз самаранокии кофӣ рушди корхона шаҳодат медиҳад, зеро дар чунин ҳолат корхона қодир аст қарзхоро аз ҳисоби маблағҳои мавҷудаи худ пӯшонад, ки ин ба маблағҳои қарзӣ низ таъсири мусбат мерасонад.

Таносуби қорӣ, дар навбати худ, қобилияти корхонаро тавассути воситаҳои қорӣ барои пӯшонидани ӯҳдадорихои кӯтоҳмуддат инъикос мекунад.¹ Пӯшонидани ӯҳдадорихои кӯтоҳмуддат аз ҳисоби сармои қорӣ қобилияти "нигоҳ доштан" - и корхона, яъне иҷрои ӯҳдадорихои қарзиро дар муҳлати муқарраршуда бидуни фурӯши сармои асосӣ муайян мекунад. Арзиши таносуби қорӣ барои сармоягузори хангоми интиҳоби объекти сармоягузорӣ аҳамияти калон дорад. Инчунин бояд ба коэффисиенти қолоқӣ диққат дода шавад, ки таносуби ҳаҷми сармои қорӣ худро бо ҳаҷми сармои худӣ муайян мекунад.² Арзиши амалии ин нишондиҳанда ба қобилияти сармои қардиш барои зуд ба пули нақд табдил ёфтан вобаста аст; ин маънои онро дорад, ки корхонае, ки ҳиссаи бештари маблағҳои худро ба дороиҳои қорӣ сармоягузорӣ қардааст, метавонад онҳоро дар муддати кӯтоҳ аз муомилот барорад ва ба дороиҳои ғоидаовартар фириштад ё дар ҳолати зарурӣ аз рӯи ӯҳдадорихо ҳисоб кунад. Мутаносибан, қолоравии арзиши коэффисиенти қолоқӣ аз ҷиҳати устувории рушди иқтисодӣ динамикаи мусбӣ мебошад.

Коэффисиенти қардиши сармои қорӣ нишондиҳандаи муҳимтарини самаранокии истифодаи сармои қорӣ корхонаи саноатӣ мебошад, ки оқилона ва шиддатнокии истифодаи ин захираҳоро дар корхона тавсиф мекунад.³ Он нишон медиҳад, ки ҷӣ қадар даромад аз фурӯши маҳсулот ба 1 сомони фондҳои қорӣ рост меояд, яъне ин нишондиҳанда бозгашти аз сармои қорӣ ба даст овардари равшантар инъикос мекунад. Афзоиши арзиши коэффисиенти қардиши сармои асосӣ омили мусбати устувории рушди корхонаи саноат мебошад. Таносуби сармоягузорию ғоида ба шумо имкон медиҳад, ки самаранокии хароҷоти ғоидаи корхонаро арзёбӣ кунед.

Моҳияти сармоягузорию ғоида иборат аст, аз истифодаи ғоида барои зиёд қардани сармои қорхонаи саноат мебошад. Сармоягузорию дубораи ғоида хангоми истифодаи стратегияи рушд маъно дорад, аз ин рӯ арзёбии таъсири амалии суръати афзоиши сармоягузорию ғоида ба устуворӣ дар асоси стратегияи рушди корхона дода мешавад.⁴ Сармоягузорию дубораи ғоида дар сурати имкон ёфтани рушди иқтисодӣ ба қурзӯр намудани фаъолияти истехсоли ва қурӯш, иваз қардани манбаъҳои қаронтарини маблағгузорӣ ва навсозии таҷҳизот оварда мерасонад.

Барқардонидани маблағ самаранокии истифодаи сармои асосии қорхона ва нишондиҳандаи асосии устувории технологияи рушди қорхона мебошад. Бозгашти фонд таносуби даромадро бо ҳаҷми сармои асосӣ ифода мекунад. Ин таносуб байни захираҳои сарфшуда ва натиҷаи истифодаи онҳо мушоҳида қарда мешавад. Афзоиши сармои бешубҳа омили мусбати устувории рушди иқтисодии қорхонаи саноатӣ мебошад.

Яке аз нишондиҳандаҳои асосии устувории қарди қорхона таносуби қардиши қармандон мебошад, ки таносуби шумораи қармандони ихтиёриро бо шумораи умумии қармандон ифода

¹ Ляско, А.К. Стратегический менеджмент: Современный учебник / А.К. Ляско. - М.: ИД Дело РАНХиГС, 2013. - 488 с.

² Костромин П. А. Устойчивое развитие предприятия в условиях модернизации экономики // Экономика и современный менеджмент: теория и практика: сб. ст. по матер. XXIV междунар. науч.-практ. конф. – Новосибирск: СибАК, 2013. – 230 с.

³ Агарков А. П. Проектирование и формирование инновационных промышленных кластеров / А. П. Агарков, Р. С. Голов. – М.: Дашков и Ко, 2016. – 288 с.

⁴ Агарков А. П. Проектирование и формирование инновационных промышленных кластеров / А. П. Агарков, Р. С. Голов. – М.: Дашков и Ко, 2016. – 288 с.

мекунад. Арзишҳои пасти таносуби гардиш аз садоқати кормандон ва сатҳи баланди каноатмандӣ аз шароити кор шаходат медиҳанд. Дар асоси ин, афзоиши таносуби гардиш аз нуқтаи назари устувории корхона динамикаи манфӣ мебошад. Бо назардошти фонди музди меҳнат ҳамчун як қисми захираҳои иқтисодии корхона (сармояи асосӣ)¹, арзёбии самаранокии истифодаи он бо сатҳи музди миёна имконпазир аст. Афзоиши сатҳи музди меҳнат нишондиҳандаи муҳими устувории кормандон мебошад, зеро музди меҳнат яке аз омилҳои муҳимтарини ҳавасмандгардонии фаъолияти меҳнатии кормандон мебошад. Суръати афзоиши музди миёна баландтар бошад, рушди иқтисодии корхонаи саноатӣ низ устувортар мегардад. Маблағи музди миёна дар асоси маълумоти иловагӣ дар бораи корхона муайян карда мешавад.

Бо мақсади навсозӣ ва баҳодихии воқеии устувории рушди иқтисодии корхона, таҳияи баҳодихии асосноки нишондиҳандаҳои баррасишаванда дар асоси самаранокии истифодаи захираҳо зарур аст. Меъёри муҳими устувории рушди иқтисодии корхона инчунин мувозинат мебошад. Дар зери мувозинати рушд, корхонаҳо рушди мутавозини ҳамаи ҷузъҳои сохториро мефаҳманд, ки ноил шудан ба ҳадафҳои стратегиро бо хароҷоти ҳадди ақали кӯшиш карда ва захираҳоро таъмин мекунад. Барои ба эътидол овардани тавозуни рушди корхонаи иқтисодӣ бо устуворӣ зарур аст, ки татбиқи ин таносубҳои стратегияи рушдро талаб кунад. Таносубҳои пешниҳодшуда ҳам барои аксари вариантҳои стратегияҳои рушд ва ҳам устуворӣ мувофиқанд.

Бо истифода аз таносуби дастури нишондиҳандаҳои динамикии рушд, мумкин аст, ки ба арзёбии рушди устувории иқтисодии муносиб ташкил карда, онро ҳамчун муносибати мутавозини нишон диҳад ва баҳодихии баллини нишондиҳандаҳои болоравӣ ба арзёбии рушди устувории иқтисодии корхонаи саноатиро дар асоси мувозинати динамикаи нишондиҳандаҳо таҳия намояд.

Баҳодихии рушди устувории иқтисодии корхонаи саноатӣ бо истифода аз муносибатҳои дар боло баррасишуда бо истифода аз нишондиҳандаҳои намудҳои гуногун анҷом дода мешавад.²

Дар робита ба ин, зарурати пайдо шудани нишондиҳандае ба миён меояд, ки устувории рушди корхонаро дар маҷмӯъ арзёбӣ мекунад, яъне чунин нишондиҳандае, ки натиҷаҳои ҳамаи муносибатҳои баррасишударо ҷамъбаст мекунад.

Нишондиҳандаи зикршуда бояд арзишҳои сатҳи устувории рушди иқтисодиро, ки амалиётҳои гуногун ба даст овардаанд, ҷамъбаст кунад ва натиҷаҳо бо воҳидҳои якхела – нуқтаҳо ифода намояд, ҳамчунин зарур аст, ки коэффитсиентҳои баҳсбарангези вазн ба арзишҳои натиҷавии сатҳи устувории рушди иқтисодии корхона, ки тавассути равишҳои дар боло зикршуда ба даст оварда шудаанд, таҳия карда шаванд, ки аҳамияти амалии ҳар як амалиётро ба арзёбии устувории рушди иқтисодӣ муайян мекунад.

Ҳамин тариқ, барои арзёбии ҳамаҷонибаи устувории рушди иқтисодии корхонаҳои саноатӣ ҷанбаҳои асосии фаъолияти корхонаҳо ҷудо карда шуданд: молиявӣ, ташкилӣ, техника-технологӣ, маркетингӣ ва кадрҳо. Арзёбии рушди ҳар як ҷанбаи фаъолият бо истифода аз се амалиёти асосӣ пешниҳод карда мешавад: манбаъ, натиҷа ва амалиёт дар асоси самаранокии истифодаи захираҳо. Барои арзёбии устувории рушди иқтисодӣ истифодаи суръати афзоиши нишондиҳандаҳои барои ҳар як амалиёт муайяншуда пешниҳод карда мешавад: нишондиҳандаҳои тағйирёбии ҳаҷми захираҳо, нишондиҳандаҳои натиҷаи фаъолияти корхонаи саноатӣ, нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи захираҳо.

Барои арзёбии суръати афзоиши нишондиҳандаҳои баррасишаванда бояд системаи балӣ таҳия карда шавад, ки махсус барои ҳисоб кардани устувории рушди иқтисодии корхонаҳо таҳия шудааст. Бо мақсади баланд бардоштани мутобиқати арзёбӣ, таҳияи коэффитсиентҳои баҳсбарангези вазн барои ҳар як нишондиҳанда мувофиқи дараҷаи аҳамияти нишондиҳанда барои муайян кардани устувории рушд зарур аст.

¹ Пашуто В. П. Организация, нормирование и оплата труда на предприятии: Учеб.-практич. пособие. 7-е изд. М.: КноРус: Баклавр, 2013 – 320 с.

² Пашуто В. П. Организация, нормирование и оплата труда на предприятии: Учеб.-практич. пособие. 7-е изд. М.: КноРус: Баклавр, 2013 – 320 с.

АДАБИЁТ

1. Агарков А. П. Проектирование и формирование инновационных промышленных кластеров / А. П. Агарков, Р. С. Голов. – М.: Дашков и Ко, 2016. – 288с.
2. Байматов А.А., Авезов А.Х., Газибеков С.А., Назаров А.А., Исмаилов М.М., Ризокулов Т.Р., Азизов А.Х. Формирования стратегии устойчивого развития региональной экономики. //Коллективная монография учёных научно - исследовательского и образовательного центра университета Шанхайской организации сотрудничества и устойчивого развития ТГУПБП.– Худжанд, 2014г. -222с.
3. Клевцов С. М. Диагностика устойчивости развития промышленного комплекса на основе динамической оценки временных рядов // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. 2015. № 3(93). С. 125–129.
4. Костромин П. А. Устойчивое развитие предприятия в условиях модернизации экономики // Экономика и современный менеджмент: теория и практика: сб. ст. по матер. XXIV междунар. науч.-практ. конф. – Новосибирск: СибАК, 2013. – 230 с.
5. Ляско, А.К. Стратегический менеджмент: Современный учебник / А.К. Ляско. - М.: ИД Дело РАНХиГС, 2013. - 488 с.
6. Марыганова Е. А., Назарова Е. В. Макроэкономика: учеб. пособие. М.: Евразийский открытый институт, 2011. 360 с.
7. Мельник М.В., Когденко В.Г. Анализ интегрированной отчетности: природный капитал // Экономический анализ: теория и практика: №4, 2016. — С. 72-84.
8. Пашуто В. П. Организация, нормирование и оплата труда на предприятии: Учеб.-практич. пособие. 7-е изд. М.: КноРус: Баклавр, 2013 – 320 с.
9. Романова О. А., Нелюбина Т. А. Неустойчивость социально-экономических систем как фактор их восприимчивости к изменениям // Экономика региона. 2010. № 3. С. 211–217.

REFERENCES

1. Agarkov A. P. Design and formation of innovative industrial clusters / A. P. Agarkov, R. S. Golov. – M.: Dashkov and Co., 2016. – 288p.
2. Baymatov A.A., Avezov A.H., Gazibekov S.A., Nazarov A.A., Ismailov M.M., Rizokulov T.R., Azizov A.X. Formation of a strategy for the sustainable development of the regional economy. //Collective monograph of scientists of the Research and Educational Center of the University of the Shanghai Cooperation Organization and Sustainable Development of TSUPBP.–Khujand, 2014 -222p.
3. Klevtsov S. M. Diagnostics of the sustainability of the development of the industrial complex based on the dynamic evaluation of time series // Izvestiya St. Petersburg State University of Economics. 2015. No. 3(93). P. 125-129.
4. Kostromin P. A. Sustainable development of the enterprise in the conditions of modernization of the economy // Economics and modern management: theory and practice: collection of articles on Mater. XXIV International Scientific and Practical Conference – Novosibirsk: SibAK, 2013. – 230 p.
5. Lyasko, A.K. Strategic management: A modern textbook / A.K. Lasko. - M.: ID Delo RANEPА, 2013. - 488 p.
6. Maryganova E. A., Nazarova E. V. Macroeconomics: textbook. allowance. Moscow: Eurasian Open Institute, 2011. 360 p.
7. Melnik M.V., Kogdenko V.G. Analysis of integrated reporting: natural capital // Economic analysis: theory and practice: No. 4, 2016. — P. 72-84.
8. Pashuto V. P. Organization, rationing and wages at the enterprise: Ucheb.-praktich. allowance. 7th ed. M.: KnoRus: Bachelor, 2013 - 320 p.
9. Romanova O. A., Nelyubina T. A. Instability of socio-economic systems as a factor of their susceptibility to changes // Economics of the region. 2010. No. 3. P. 211–217.